

ILLIBERÁLIS-E AZ ILLIBERÁLIS DEMOKRÁCIÁK KÜLPOLITIKÁJA?

Szűcs Anita*

A magyar külpolitika ritkán tölt be központi szerepet a külpolitikai eszmerendszerek kialakításában. Orbán Viktor, Magyarország miniszterelnöke 2014. július 26-án Tusnádfürdőn, a 25. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban elmondott beszédében a rendszerváltás utáni új politikai programot adott a magyar társadalomnak.¹ A beszéd túllépett az országos kereteken, és nagyszabású víziót vázolt fel – a liberális demokrácia eszményével szemben – egy formálódó, alternatív társadalmi berendezkedés, értékrendszer megteremtéséről. A magyar politikai közösség új programja az illiberális állam és társadalom kiépítése lett, amelyben a magyar kormányfő Kínát, Törökországot és Oroszországot tekintette követendő példának.

Az illiberális állam kiépülésével párhuzamosan az akadémiai közösség megkezdte az új politikai modell természetének értelmezését, politikai és társadalmi kontextusba ágyazását. A külpolitika szerepe a formálódó magyar illiberális demokráciában – annak ellenére, hogy a kormányfő retorikájában a nemzetközi kontextusnak kiemelt szerepet szánt – nem sok figyelmet kapott. A tanulmány célja, hogy a külpolitika helyének és szerepének az orbáni illiberális demokráciában értelmezési keretet adjon. Egy ilyesfajta keret felállításának ontológiai és episztemológiai nehézségei vannak. Egyrészt nem tudjuk, mit értünk pontosan illiberális demokrácián, másrészt az illiberális demokráciák külpolitikájának kutatásmódszertani háttere a jelenséggel együtt, párhuzamosan alakul ki.

A tanulmány a kutatási problémák felvázolása után a külpolitika szerepével foglalkozik az orbáni illiberális rendszerben. Két jól elkülöníthető szerep mutatja, hogy a külpolitika túllép a szakpolitikákon, és norma- és identitásképző funkciót betöltve a kormány legitimációs narratívájának az egyik sarokpontjává lép elő. A tanulmány a külpolitika identitásképző, normatív szerepével foglalkozik, terjedelmi okok miatt viszont nem fókuszál az orbáni külpolitikai döntések természetére.

Az orbáni illiberális demokrácia közel tíz éves történetre tekint vissza. Az elmúlt évtized külpolitikája kevésbé volt forradalmi, mint a külpolitikai narratíva. Utóbbi folyamatosan igazolta, hogy az új rendszer kiépítésére a megváltozott nemzetközi rend miatt van szükség, mert – az orbáni diskurzus szerint – a liberális demokrácia helyett a magyar nemzet érdekeit, létének fennmaradását az illiberális társadalmi berendezkedés biztosítja jobban. A nemzetközi politikai kontextus erősebben jelent meg a társadalmi és politikai átalakulások, mint a külpolitika esetében. Ennek oka részben Magyarország európai uniós tagsága, a tagsággal járó megosztott szuverenitás. A tanulmány a hangsúlyt a külpolitika hatalmi legitimációs normaként megjelenő identitásképző szerepére teszi.

* Szűcs Anita, egyetemi docens, Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, Budapesti Corvinus Egyetem.

¹ A munkaalapú állam korszaka következik. *Miniszterelnöki Kabinetiroda*, 2014. 07. 26. http://2010-2015.miniszterelnok.hu/cikk/a_munkaalapu_allam_korszaka_kovetkezik (2021. 10. 06.)

Mi az illiberális demokrácia?

Az illiberális politikai berendezkedés Magyarországon 2010 óta folyamatosan és fokozatosan kiépülőben van. A kutatás nehézségét épp ez a folyamatában való értelmezés adja. Mind a „hogyan szerezhettek ismereteket az illiberális demokráciáról?”, mind a „mi az illiberális demokrácia?” kérdésekre a kutatói közösség az elmúlt fél évtizedben részleges válaszokat adott. Éppen ezért a szakirodalmi áttekintés töredékes és mozaikszerű lesz, hiszen az illiberális demokrácia témakörében született munkák számos tudományterületen, a téma más-más szegletét érintik. A nemzetközi kapcsolatok tudományterületén kevés munka született, míg a politológia, a közgazdaságtan, a történettudomány és a jogtudomány előrébb jár a jelenség feldolgozásában. Minden tudományterület a saját akadémiai kontextusába ágyazottan, más oldalról, másképp értelmezi és másképp definiálja a jelenséget. A nemzetközi kapcsolatok tudományterületén született munkák zöme más tudományterületekhez kapcsolódóan vizsgálja az illiberális demokráciák külpolitikai természetét.

Episztemológiai keret – hogyan vizsgáljuk az illiberális demokráciák külpolitikai jellemzőit?

Az illiberalizmus kutatásának episztemológiai kerete elsősorban a történettudománynak és a politológiának a demokráciák és az autoriter rendszerek természetét vizsgáló kereteire támaszkodik. Mindkét tudományterületen a belpolitikai berendezkedés autoriter-demokratikus vonásai, a liberális demokráciák fejlődéstörténete, a liberális és antiliberális eszmerendszer és a populizmus kapnak kiemelt figyelmet.

A történettudomány az 1930-as évek társadalmi, politikai és gazdasági folyamatainak tükrében vizsgálja a demokráciáknak a tekintélyuralmi rezsimek irányába történő eltolódását. A történészek számára az illiberális demokrácia az autokrata rezsimek legújabb, a 21. századi populizmusmal szorosan összefonódott megnyilvánulása. Az illiberalizmus és az antiliberalizmus ebben az értelmezési keretben egymás szinonimái.²

Születtek olyan átfogó gazdasági-társadalmi értelmezések, amelyek a demokratikus berendezkedéstől való távolodás folyamatát a politika, a gazdaság és a társadalom alrendszerében párhuzamosan követik, ilyen Magyar Bálint és Madlovics Bálint *A posztkommunista rendszerek anatómiája. Egy fogalmi keret* (2021) c. monumentális munkája.³ Az illiberális demokrácia magyar változatának megjelenése nem értelmezhető a történeti, gazdasági kontextus nélkül. Az illiberális demokráciák politikai gazdaságtanát is fokozatosan térképezik fel a kutatók.⁴

² A magyarul megjelent művek közül a legfontosabbak: Snyder, Timothy (2017): *A zsarnokságról. Húsz lecke a 20. századból*. 21. Század Kiadó, Budapest; Holmes, Stephen – Krasztev, Ivan (2021): *A fény kialszik. A liberális demokrácia válságáról*. Park Könyvkiadó, Budapest.

³ Magyar Bálint – Madlovics Bálint (2021): *A posztkommunista rendszerek anatómiája. Egy fogalmi keret*. Noran Libro Kiadó, Budapest.

⁴ A magyar szakirodalomból lásd Scheiring Gábor (2020): *Egy demokrácia halála. Az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedése Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest; Pogácsa Zoltán (2016): *Magyarország politikai gazdaságtana. Az északi modell esélyei*. Osiris Kiadó, Budapest; Csaba, László (2021): *Illiberal economic policies*. In: Sajó, András – Uitz, Renáta – Holmes, Stephen (szerk.): *Routledge Handbook of Illiberalism*. Routledge, New York, 674–690.

A politikatudományban a közpolitikai átalakulások, a hibrid rezsimek és a populizmus kutatási területe került előtérbe.⁵ A tudományterületen az illiberális demokrácia fogalma helyett a hibrid rezsimek meghatározást használja a kutatók többsége. Az illiberális demokrácia az autoriter és a demokratikus rendszerek közötti átmenet, a hibrid rezsimek egyik fajtája. Bozóki András és Hegedűs Dániel bevezette a „kívülről korlátozott hibrid rezsim” fogalmát, és a magyar illiberális rezsim kialakulását és működését ekként írja le.⁶ Magyarország európai uniós tagállamként szuverenitásának egy részét szupranacionális szintre utalta, így a szuverenitásmegosztás erősen korlátozza és sajátosan formálja a kormányzati döntéseket. A magyar illiberális rezsim külpolitikai értékelésének ez a modell hatékony keretet nyújt.

A nemzetközi kapcsolatok tudományterületén a 2010 utáni magyar külpolitika illiberális természetének legjelentősebb munkája Hettyey András tollából született, aki Orbán Viktor legfontosabb külpolitikai beszédeit elemezve vizsgálta meg, hogy a magyar külpolitika milyen szerepfelfogásokat használ és azok hogyan viszonyulnak egymáshoz.⁷

A nemzetközi kapcsolatok tudományterületén két nagy kiindulópontunk van, ha az illiberális demokráciák külpolitikájáról szeretnénk ismereteket szerezni. Az egyik a konstruktivizmus nemzetközi politikaelméleti iskolája, a másik a külpolitika-elemzés (*foreign policy analysis*, FPA) tudományterülete. A konstruktivizmus számos iskolája és irányzata külpolitikai döntések, a nemzeti érdek meghatározásának kapcsolatára fókuszál, így tökéletesen alkalmas arra, hogy az új politikai program új külpolitikai narratíváját, az újradefiniált magyar identitás és külpolitika kapcsolatát vizsgálja. A nemzeti identitás külpolitikaformáló hatásáról az 1970-es évek óta felgyülemlett szakirodalom bőséges támpontot, számos módszertani lehetőséget ad.

A másik megközelítési keret a külpolitika-elemzés tudományterülete, amely a konkrét külpolitikai lépésekből kiindulva ajánl számos lehetőséget annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy az új külpolitikai narratíva, az új illiberális identitás valóban – és ha igen milyen mértékben és irányban – változtatott a magyar külpolitikai orientáción.

Az illiberális demokrácia tartalmi elemei

Mielőtt a külpolitika szerepére rátérnék, kísérleljük meg az illiberális demokrácia fogalmának értelmezését. A magyar miniszterelnök 2014-es beszédében Fareed Zakaria 1997-es “The Rise of Illiberal Democracy” címmel megjelent írására hivatkozott, de ő maga nem definiálta pontosan a fogalmat. A beszédből azonban világossá vált, hogy Orbán Viktor számára az illiberális demokrácia

⁵ A teljesség igénye nélkül: Enyedi, Zsolt (2016): Paternalist populism and illiberal elitism in Central Europe. *Journal of Political Ideologies*, 21. évf. 1. sz.; Bíró-Nagy, András (2017): Illiberal Democracy in Hungary: The Social Background and Practical Steps of Building an Illiberal State. In: Morillas, Pol (szerk.): *Illiberal democracies in the EU: The Visegrad Group and the risk of disintegration*. Barcelona Centre for International Affairs (CIDOB), Barcelona, 31–44.; Buzogány, Aron (2017): Illiberal democracy in Hungary: authoritarian diffusion or domestic causation? *Democratization*, 24. évf. 7. sz. 1307–1325.; Körösnéyi András – Patkós Veronika (2015): Liberális és illiberális populizmus: Berlusconi és Orbán politikai vezetése. *Politikatudományi Szemle*, 24. évf. 2. sz. 29–54.; Pap, András László – Szedzińska-Simon, Anna (2019): The Rise of Illiberal Democracy and the Remedies of Multi-Level Constitutionalism. *Hungarian Journal of Legal Studies*, 60. évf. 1. sz. 65–85.; Wilkin, Peter (2018): The Rise of ‘Illiberal’ Democracy: The Orbánization of Hungarian Political Culture. *Journal of World-Systems Research*, 24. évf. 1. sz. 5–42.

⁶ Bozóki András – Hegedűs Dániel (2017): A kívülről korlátozott hibrid rendszer. Az Orbán-rezsim a rendszertológia tükrében. *Politikatudományi Szemle*, 26. évf. 2. sz.

⁷ Hettyey András (2021): The illusion of autonomy and new others: role conflict and Hungarian foreign policy after 2021. *Journal of International Relations and Development*, 24. évf. 3. sz.

olyan demokratikus berendezkedést jelent, amelyből hiányoznak a liberális értékek.⁸ A liberalizmus nélküli demokrácia narratívája a magyar kormány retorikájának visszatérő elemévé vált.

Zakaria, Orbán Viktorhoz hasonlóan nem adott jól körülhatárolt meghatározást, a fogalomból azonban a magyar kormányfővel ellentétes tanulságokat vont le. Írásában rámutatott, hogy a nyugati világon kívüli demokráciák között egyre nő azoknak a száma, amelyek ugyan választásokat tartanak, de az alkotmányos liberalizmus, a polgári és politikai jogok és kötelességek védelme nem, vagy csak korlátozottan jelenik meg az államban. A hatalomgyakorlás alkotmányos fékei rendszeresen sérülnek és az állampolgárok egyre védtelenebbek a hatalommal szemben.⁹ Zakaria számára a tanulság az volt, hogy meg kell tartani a liberalizmust, és el kell engedni a demokráciát.

Orbán Viktor beszéde után a társadalomtudomány az illiberális demokrácia fogalmát – lévén az illiberális politikai gyakorlat később, folyamatában alakult ki – a liberális demokrácia fogalmából vezette le. Orbán nem új eszmét alkotott, nem egy új eszme mellett köteleződött el. Amit tett, az az volt, hogy a demokratikus elemek megtartásával a régi eszme – a liberalizmus – tagadására épülő programot alkotott. A fogalomhasználat ebben az értelemben problematikus. A demokrácia és a liberalizmus szétválasztása azt feltételezi, hogy létezhet demokratikus állam liberalizmus nélkül, azaz létezhet a többség uralma az alapvető jogok védelme nélkül. Elméletileg tehát egy rezsim lehet egyszerre demokratikus és nem liberális. Orbán pontosan ezt fogalmazza meg beszédében „a demokrácia nem feltétlenül liberális”.¹⁰

A miniszterelnök által használt retorika nem ismeretlen a 21. századi nemzetközi politikában. A liberális demokráciák jelenlegi legnagyobb kihívása a populista pártok, a populista politikai retorika erősödése. A demokrácia és a liberalizmus leválasztása egymásról a populista mozgalmak sajátossága. Az illiberális demokrácia egyszerű tagadás, a liberális demokrácia fogalmának tagadása. A fogalmi újítás legfontosabb politikai üzenete – ahogy arra beszédében Orbán Viktor is rámutatott – hogy a liberális eszmerendszer ellenében fogalmazzon meg egy globálisan alkalmazható demokratikus programot, amelyben a többség uralmát a kisebbség jogai nem korlátozzák.

A fogalom tárgyalását tovább nehezíti, hogy nincs egységesen elfogadott demokráciadefiníció. A szakirodalom a hidegháború alatt a konstitucionalizmussal és a jogállamisággal szemben túlhangsúlyozta a demokrácia intézményi oldalát. A nemzetközi kapcsolatok tudományterülete leggyakrabban a Robert A. Dahl-féle koncepciót használja hivatkozási pontként, bár Dahl leszögezte, hogy „*nincs olyan, hogy demokráciaelmélet, demokráciaelméletek vannak.*”¹¹ Az általa említett öt feltétel lett a Freedom House demokráciamércéjének az alapja. A demokrácia – a legáltalánosabb, némiképp leegyszerűsített, és a leggyakrabban használt értelemben – olyan döntéshozatali rendszer, ahol a többség akarata érvényesül. Az állampolgárok egyenlő feltételek mentén (lásd általános és egyenlő választójog; a szabad véleménynyilvánítás és a gyülekezés szabadsága; a közügyekkel kapcsolatos információkhoz való szabad hozzáférés; a szabad, tisztességes és rendszeres választások stb.) részt vehetnek a rájuk vonatkozó törvényekről és politikákról szóló döntéshozatalban. Az így meghozott döntés – akármilyen legyen is a tartalma – legitim és demokratikus, azaz a kisebbségnek, amely a végeredménytől eltérően szavazott, el kell fogadnia a döntést.

⁸ A munkaalapú állam, *i.m.*

⁹ Zakaria, Fareed (1997): The rise of illiberal democracy. *Foreign Affairs*, 76. évf. 6. sz.

¹⁰ A munkaalapú állam, *i.m.*

¹¹ Dahl, Robert A. (1998): *On Democracy*. Yale University Press, Connecticut.

A liberalizmus általános értelmezése az egyéni jogokat és az alkotmányosságot foglalja magában. Feltételezi, hogy az egyéneknek a törvényhozástól függetlenül és azt megelőzően léteznek alapvető jogaik, amelyeket másoknak és a politikai intézményeknek is tiszteletben kell tartani. A liberális alkotmányosság a jogállamiságot, a hatalmi ágak szétválasztását, az alapvető jogok alkotmányos rögzítését, és a jogalkotási és kormányzati folyamat alkotmányosságát felügyelő független igazságszolgáltatást jelenti.

A liberális demokrácia egyetlen intézményben egyesíti a demokráciát és a liberalizmust. A demokratikus politikai rendszer a népszuverenitás és a többségi elv kombinációján alapul, amely szerint a polgárok politikai döntései a többség által hozott döntések eredményei. Azoknak az intézményeknek azonban, amelyekre közvetlen vagy közvetett demokratikus legitimitációt ruháznak, nincs monopóliumuk a közjő felett. A liberális alkotmányosság alapelve – amely a második világháború vége óta a nyugati demokráciák középpontjában áll – azt mondja, hogy a független intézményeknek védelmet kell nyújtaniuk a hatalom túlkapásaival szemben, hogy megvédjék az egyének alapvető jogait.

Az orbáni felvetés – miszerint „a demokrácia nem feltétlenül liberális” – a populista retorika többségi tekintélyelvűségét hangsúlyozza, azaz hogy a kisebbség jogainak tiszteletben tartása miatt a többség jogai nem sérülhetnek. A „többségi tekintélyelvűség” politikai programra kerülésének jellemzői 2010 után világszerte fokozatosan egyre világosabbá váltak: a tekintélyelvű vezetők vágya, hogy elkerüljék hatalmuk megkérdőjelezését, továbbá a politika szoros ellenőrzése a választási verseny bizonytalanságának csökkentésével, az ellenzéki erők meggyengítése az államapparátus hatékonyabb ellenőrzése érdekében, beavatkozás a médiába az információ és a kommunikáció ellenőrzése érdekében, valamint a tudományos szabadság csökkentése. Az épülő illiberális demokrácia a többségi tekintélyelvűség jól megkülönböztethető jegyeit viseli magán.

A képviselői demokráciák azonban a nyugati modernitás politikai projektben nem elsősorban intézményi keretként jöttek létre. Az intézményi keret jött azért létre, hogy az állampolgároknak – és a szó értéktöbblettel bíró értelmében a polgároknak – egyforma mértékben vonatkozó jogokat és kötelezettségeket, azaz a politikai egyenlőség elvét a változó társadalmi és történeti kontextus ellenére fenntartsa. Ez a szabadság garanciája, a polgári lét alapja. Tehát nem a többségnek van joga ahhoz – ahogy Kant is utalt rá –, hogy döntését mindenki számára kötelezővé tegye. Kant számára ez a fajta demokrácia egyenlő a zsarnoksággal.¹² A közakarat a polgárság egészét illeti meg, nem pedig a többséget. A többség szavazatával elfogadott döntések csak akkor legitimek, ha a polgárok összességének tulajdoníthatók. A demokrácia a polgári jogok érvényesítésének eszköze. Azért jött létre, hogy az alkotmányosságot, a jogállamiságot, és a polgároknak vonatkozó jogokat és kötelezettségeket biztosítsa. A három alapelv – az alkotmányosság, a polgári jogok és a demokratikus intézmények – együttesen adják ki a modern demokrácia tartalmát. A konstitucionalizmus és a polgári jogok – azaz a liberalizmus – elhagyása esetén ami marad, az a többségi tekintélyelvűség.

¹² Kant, Immanuel (1985): *Az örök béke*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

A külpolitika szerepe az illiberális demokráciákban

A külpolitika jelentős szerepet játszik az orbáni illiberális demokrácia narratívájában. A 2014-es beszédben a miniszterelnök világossá tette, hogy az új politikai program oka a változó nemzetközi rendszer, a globalizálódó világpolitika és gazdaság. Olyan államot kell építeni, amely képes a megváltozott nemzetközi rendszer kihívásainak eleget tenni, az ország számára a politikai haszon realizálását megkönnyíti, míg a veszteségek kockázatát csökkenti. Ebben az értelemben két szempontból érdemes Magyarország külkapcsolatainak és az illiberális narratívának a kapcsolódási elemeit vizsgálni. Az első a nemzetközi rendszer változása mint egy új politikai program létrehozásának oka, a másik az új politikai program után megvalósuló külpolitika természetének a vizsgálata.

Az illiberális állam politikai programjának létrejöttében a külkapcsolatok legitimáló szerepet játszanak. A külső környezet indokolja, hogy a kormányzati hatalmat korlátozó intézmények leépítésére, a liberális demokrácia elvetésére miért van szükség. Az orbáni beszéd kerete az a gondolat, hogy a nemzetközi rendszer fenyegetései legitimálják a kormány programját. A liberális értékek fenyegetésékként, míg a magyar kormány által reprezentált, liberalizmussal szembeni elemek új identitásképzőként jelennek meg.

A külpolitika mint identitásképző elem

Magyarországon 2010 után érezhető változás állt be a hatalom és a társadalom viszonyában. A második Orbán-kormány az alkotmányos ellensúlyok és fékek meggyengítésével, a hatalmi ágak összemosásával, és a médiapiac átrendezésével megkezdte a társadalom, a gazdaság és a politika átszervezését. Az állami intézmények átalakításával párhuzamosan a magyar kormány világosan kommunikálta, hogy nem csak a közigazgatást, a közpolitikákat, és a jogszabályokat változtatja meg, de új normák mentén kívánja felépíteni a társadalmat. A hatalom és a társadalom viszonyának háttérében normatív (öndefiníciós) változás állt be, amely a 25. bálványosi beszédben már politikai programként jelent meg. 2018-ban a miniszterelnök megerősítette ugyanezeket az alapelveket – bár az illiberális szó helyett a kereszténydemokratát használta.

Az illiberális állam- és társadalomépítés politikai programot adott a magyar társadalomnak, ugyanakkor a külső, jobboldali populista pártokat is megszólította. Olyan nagyszabású víziót vázolt fel, amely a liberális nemzetközi rend tagadásával alternatívát kínál a nyugati típusú, modern államszervezésre. A nemzeti identitás újraalkotása hatással volt a magyar államérdek definiálására, és az államérdek újraértelmezése új külpolitikai orientációt és narratívát jelentett. A társadalom átszervezésében a külpolitika és a nemzetközi rendszer kiemelt szerepet kapott.

A beszédben a nemzetközi kapcsolatok két szempontból kerültek a figyelem középpontjába. Egyrészt a beszéd kiindulópontja a nemzetközi rendszer működésének értelmezése volt. A nemzetközi rendszer az idők folyamán különböző alakváltozásokon ment keresztül, amelyet válságok kísértek. Ilyen volt az első és a második világháború, a hidegháború vége, és a 2008-as világgazdasági válság. 2008-ban a nemzetközi rendszer ismételtén újjáépítette önmagát, új szabályok bontakoztak ki. A megváltozott nemzetközi rendszerben a liberális demokráciák pozíciója meggyengült, így a magyar állam – érvelt Orbán Viktor – nem köteleződhet el továbbra is a gyengülő

államok mellett, az új rendszernek megfelelően új értékek köré kell szervezze önmagát.¹³ A nemzetközi rendszer értelmezése legitimációs diskurzussá alakult, a magyar miniszterelnök az illiberális államszervezés, az új társadalmi program elindításának okaként a nemzetközi rendszert nevezte meg.

Másrészt, a kormányfő programjában a megváltozott nemzetközi rendszer nem csak teljes normaváltást, a megváltozott normákon alapuló új társadalomszerveződést, de új külpolitikai érdeket is jelentett. A 2014-es bálványosi beszédben a magyar kormányfő újradefiniálta a magyar államérdek fogalmát a nemzetközi térben. A gondolatmenet szerint a megváltozott nemzetközi rendben már nem a világgazdasági verseny határozza meg az államok világpolitikai pozícióját. A gazdaság továbbra is fontos marad, ám az államok versenyképessége a jövőben a hatékony államszerveződés függvénye lesz. A 2008 óta eltelt időszak tapasztalata – mondta a kormányfő – hogy a liberális értékek védelme erodálja az államok versenyképességét. A valóban jól teljesítő államok azok, amelyek nem a liberális értékekre építenek, hanem a demokratikus keretek megtartásával más, a liberálistól eltérő normákat helyeztek a társadalomszerveződés középpontjába. A kormányfő Szingapúrt, Kínát, Indiát, Oroszországot és Törökországot nevezte meg követendő példaként.

A beszéd a (kül)politikai cselekvés értelmezésében túlmutat az érdek definiálásán, és a nemzetközi politikaelmélet konstruktivista iskoláival összhangban az államérdek építését folyamatában mutatja be. A nemzetközi rendszer értelmezésében a külpolitikai cselekvés dekonstruálása, az érdekorientált cselekvés értelmezése a konstruktivista iskolák meghatározó tulajdonsága. A magyar önazonosság újateremtése – amit Orbán Viktor programmá tett 2014-ben – jól követi a politikai cselekvés dekonstruálásának képletét. A cselekvés a külpolitikai térben érdekvezérelt. Az érdeke, minden állami érdek nem objektív, hanem a politikai elit, a társadalom, és a mindenkori döntéshozó által konstruált fogalom. Az adott politikai közösség identitása meghatározza, hogy mit ért a racionális érdek fogalmán és mit kommunikál erről. Orbán Viktor programbeszéde az érdek újraértelmezésével új identitást adott a magyar államnak, amely új, a korábbi liberális normákkal ellentétes normákon alapul.

A konstruktivista irányzatok sokasága ezen a ponton együttesen osztja az értelmezési keretet. Az érdek fogalma nem érthető meg egy adott politikai közösség identitása nélkül. A politikai, nemzeti identitás tesz a közösség szempontjából „racionálissá” egyes érdekeket, külpolitikai orientációt, szövetségeket és konfliktusokat. Azt a szubjektív folyamatot, hogy mely politikai költségeket tartja vállalhatatlannak, és mely politikai hasznot preferálja vagy tartja kívánatosnak, az adott politikai közösség (nemzet) identitása határozza meg. Jól példázza a nemzeti identitás hatását az érdekmeghatározásra az osztrák semleges identitás, vagy Nagy-Britannia esetében a birodalomgondolat, a birodalmi múlt integráns jelenléte az önmeghatározásban.

A radikális konstruktivista értelmezési keret az identitás dekonstruálásával még mélyebbre nyúl. A politikai közösségek (nemzetek) identitása társadalmi jelenség, azaz a mindenkori társadalmi viszonyok – ide tartoznak a nemzetközi társadalom viszonyai is – határozzák meg. Ahogy a nemzetközi környezet és a társadalom változik, úgy változik az identitás is. Az identitás nem egy befejezett fogalom, hanem egy folyamat, mivel a változó nemzetközi és társadalmi környezet hatására megalkotja és folyamatosan újraalkotja önmagát.

¹³ A munkaalapú állam, *i.m.*

Az identitás konstrukciója nem véletlenszerű. Minden politikai közösségnek – legyen az globális, regionális, országos, tartományi vagy lokális szintű – többé-kevésbé világos elképzelése van a közösségi élet normáiról. Normák alatt a helyes viselkedés alapelveit érti a szakirodalom. Vannak preferenciái arról, hogy mi a hatalom helyes gyakorlása, hogyan helyes elosztani a gazdasági javakat, és milyen alapelveket kell a társadalmi – ember-ember közötti – együttélés során szem előtt tartani. Ezek a normák és a normák támogatottsága a társadalmon belül határozza meg, hogyan alakul egy közösség identitása, hogyan fejezi ki a mindenkori államérdeket, és ez hogyan határozza meg a külpolitikai cselekvésrendszert.

A külpolitika ebben az értelemben normavezérelt cselekvés. Az Orbán-beszéd politikai, gazdasági és társadalmi normákat tartalmaz, mint a társadalomszervezés alapelveit. Ezek alakítják az új magyar identitást, amely lehetővé teszi az államérdek újrafogalmazását. A beszédben megjelenő normák alapvetően antiliberalis természetűek, amelyek a nyugatos, liberális identitás helyett keresztény, nemzeti identitást teremtenek. A keresztény, nemzeti identitású állam a kormányfő retorikája szerint hatékonyabb államszerveződés, jobban pozicionálja magát a nemzetközi versenyben. Az orbáni diskurzus a külpolitikai cselekvéssorra fűzi fel az új legitimációs keretet, amelyre saját hatalmi innovációját alapozta. Az illiberális államszervezés a külpolitikai érdek forgalmára, így a külpolitikai cselekvéssorra is jelentős hatást gyakorol.

Az állam öndefiníciójának folyamatát a radikális konstruktivizmus normatív államhatalomnak nevezi. A normaváltozás hatással van az identitásra, a változó identitás az érdek meghatározására és a külpolitikai cselekvésre, ezért érdemes a beszédben beazonosítani a normákat és az identításelemeket. A 2014-es bálványosi beszédben jelennek meg azok a – kormányfő által újként definiált – politikai, gazdasági és társadalmi normák, amelyek sokat elárulhatnak a magyar külpolitikai cselekvést meghatározó identitásról. Minden norma kiindulópontja a korábbi – a kormányfő által liberálisnak nevezett – normák újragondolása.

A politikai normák a mindenkori politikai közösség megszervezésének helyes módjáról szólnak. A közösség dönt – közvetve vagy közvetlenül –, hogy az uralom milyen formáit tartja kívánatosnak. Az európai politikai gondolkodás Platón óta a közösség helyes megszervezésének módját az igazságosságban látja. Az Orbán-beszéd ecseteli, hogy a mai magyar társadalomban az igazságosság alapelve az erősebb jogává vált. Az erősebb az, aki megmondja, mi az igazságos. Platón „Az állam” c. művéből Traszümakhosz érvelését viszi tovább a magyar kormányfő, aki az erősebb jogát a rosszul működő liberális politikai normával köti össze. Az uralom helyes módjára a beszéd elején tesz javaslatot, a liberális elem elvételével a demokratikus uralmi normából.

A gazdasági normák a megtermelt javak elosztásának helyes módjáról szólnak. A kormányfő érvelése ebben az esetben is a liberális normák tagadásából, a piaci alapú elosztási rendszer anomáliáiból indul ki. Orbán Viktor szeme előtt a „középről jövő gazdasági modell”, a munkaalapú állam megszervezése lebeg. A beszéd nem tér ki arra, hogy a kormányfő mit ért „középről jövő gazdasági modell” alatt, illetve hogyan képzei el a munkaalapú állam megszervezését. A beszéd a gazdasági patriotizmus és a profitorientált pénzügyi világ között tesz különbséget, figyelmen kívül hagyva a gazdaság pénzügyi szférán kívüli részét. A gazdasági norma a nemzetközi pénzügyi rendszer szervezőlővé annak anomáliáit teszi.

A társadalmi normák világosan kibontakoznak a beszédben. Jól felismerhető – bár nincs nevesítve – John Stuart Mill kárelmélete, mely szerint az egyén szabadsága csak addig terjed, míg nem korlátozza a másik szabadságát. A magyar kormányfő kifejezetten károsnak ítéli ezt az elvet, és a liberális Mill helyére a krisztusi tanítást teszi, mely szerint „*amit nem akarsz,*

hogy veled cselekedjenek, te se tedd azt másokkal” (Máté 7:12). Mivel a magyar társadalomban nincs közmegegyezés arról, hogy mit jelent a korlát, és ki határozza meg a társadalmi korlátokat, ezért a liberális alapelvek illuzórikusak. A kormányfő az egész beszédet – a politikai döntést – nem elvekből vagy eszmékből, hanem a tapasztalatból vezeti le. Ez a fajta pragmatizmus, az elvek és eszmék elutasítása 2014 óta kapott hangsúlyt a magyar kormányfő beszédeiben. Érvéle szerint a liberális normák hamis normák, ezért jobb a nyílt hatalmi harc, ahol az erős, autoriter vezető világos határokat szab. Ez a forradalmi cinizmus a többségi tekintélyelvűséggel párosul.

A politikai, gazdasági és társadalmi normák mibenlétét sem a 25. bálványosi beszéd, sem az azt követő beszédek nem fejtik ki részleteiben. A beszédek nagy része a normák kapcsán nem az új normák tartalmáról beszél, hanem azt fejtik ki részletesebben, hogy az új normák „mik” nem. A „mi” és „ők” ellentéte a beszéd normáit negatív normákká teszi. Mind a három normafajta a liberális politikai alapelvek ellenében fogalmazódott meg. A beszéd mindhárom esetben nagyobb hangsúlyt tett arra, hogy a liberális normák hibáit, működési rendellenességeit taglalja, mint azok tartalmi meghatározására.

A liberalizmus értékeire való hivatkozáskor a bálványosi beszéd nem különíti el a pártpolitika liberalizmusa, a gazdasági liberalizmus, a nemzetközi kapcsolatok elméleteiben használatos liberalizmus, és a felvilágosodással induló modernitásprojekt liberalizmusa közötti különbségekre, megnehezítve így a referenciapontok kialakítását.

A nem liberális normák által létrehozott új magyar identitás keresztény és nemzeti kell legyen. Magyarország a kormány retorikája alapján a nemzetközi térben és a nyugati, modern értékek terén Európa védelmezője, illetve gazdasági identitását tekintve a piaci logika helyett munkaalapú és patrióta állam. Az állam és társadalomszerveződés negatív normák, a „mi” és „ők” csoportidentitásának elválasztásával jön létre.

A beszéd egyik referenciapontja, amely a liberális normákkal szemben fogalmazódott meg, az újraalkotott magyar államérdek. Az Orbán-beszéd nyíltan amellett érvel, hogy a liberális demokráciák nem érdekalapon működnek. A magyar állam a hidegháború utáni privatizáció során nem védte meg a közösségi vagyont, és tétlenül szemlélte a magyar középosztály eladósodását, így nem képviselte az egész közösség érdekeit. Az Orbán-beszéd egybemossa az 1990-es évek elejének privatizációs hullámával a magyar társadalmat ért traumát, a tranzíciós válság minden negatív következményét az államérdek érvényesítésével.

Orbán Viktor beszédében külön kitért az új politikai program, az illiberális államszerveződés akadályaira. Akadályként a civil szervezeteket és az Európai Uniót nevesítette. Mindkettő a magyar állam társadalomszerveződését befolyásolja ellenkező értékek alapján, mint az új illiberális irány. A civil szervezetek civiljeit a magyar miniszterelnök külföldről fizetett politikai aktivistáknak ábrázolja, akik a képviseleti demokrácia keretei között megválasztott, törvényes mandátumot szerzett politikusok ellen lépnek fel. Ebben az értelemben az illiberális társadalomszerveződés akadályává válnak.

Az Európai Unió esetében hasonló szerepet látunk. Orbán Viktor a beszédben nem látta akadályát annak, hogy illiberális állam is tagja legyen az integrációnak, ugyanakkor nehezményezte, hogy az Unió befolyásolja a magyar társadalom- és gazdaságfejlődést. A hétéves pénzügyi keret biztosítja a magyar gazdaság- és társadalomfejlesztésre szánt összegek nagy részét. A 2014 és 2020 közötti költségvetés a bruttó nemzeti jövedelem 3,89%-át tette ki. Ehhez érdemes hozzátenni, hogy a magyar export több, mint 80 százaléka az EU piacára kerül, illetve hogy az Unió az elsőd-

leges keresleti hatáson és a beruházások által generált multiplikációs hatáson keresztül nagymértékben hozzájárul a magyar gazdaság viszonylagos stabilitásához.¹⁴

A normatív államhatalom – az állam megírása

A nemzetközi környezet és a külpolitika – mint a politikai csoportképzés egyik eleme – az európai nemzetállamok kialakulásának történeti folyamatában fontos szerepet játszott. A 19. század második felétől a fenyegető „másik” megjelenése a politikai retorikában a csoportidentitást erősítette. A „mi” és „ők” dichotómiája a nemzeti identitás fejlődésének jól feltérképezett, kutatott területe. Az orbáni beszéd is erre épít. A nemzetközi rendszer működésének olyan magyarázatát adja, amely legitimé, szükségszerűvé teszi a magyar állam újjáépítését.

Az új identitás és illiberális államszervezés a normatív hatalom radikális konstruktivista koncepciójában jól vizsgálható. A normatív hatalom koncepciója azt a folyamatot vizsgálja, ahogy egy politikai közösség – nemzet – létrehozza saját legitimitásának referenciapontját, ezen keresztül határozva meg identitását.¹⁵

A nemzeti identitás referenciapontja megteremtésének egyik legismertebb módja, legtöbbet interpretált és hivatkozott szövege Benedict Anderson (2006) „képzelt közössége”.¹⁶ A nemzet elképzelt közösség, mivel a csoporttagokat nem közösen megélt empirikus tapasztalat, nem egymás ismerete köti össze, hanem olyan közösen osztott „képzet”, amely a csoportkoherencia alapja. A csoportkoherencia nem magától jön létre, általában egy erős intézmény – az államhatalom – teremti meg és kommunikálja azokat az elemeket, amelyek a csoport összetartozásának alapját adják. Ilyen volt pl. a felvilágosodás nyelvújító programja szerte Európában, vagy a modern irodalmi nyelv megteremtésének keretében az eredetmítoszok megalkotása, az alapfokú oktatás keretében az írásbeliség elterjesztése, az országos sajtótermékek támogatása, és még sorolhatnánk.

Az államok identitásteremtésében a múltban és a jelenben egyaránt jelentős szerepet játszik a fenyegetés, az ellenségkép megjelenése. A nemzetállam kialakulásánál klasszikus példa a német nemzeti identitás megerősítése. Bismarck Elzász-Lotaringia Franciaországtól való elcsatolásával a franciákban felélesztette a revansszellemet, a külső ellenség megjelenése cserében segített a német közösségtudat, identitás megerősítésében. A 19. század második felében a külső ellenségek mellett a társadalmon belül is megjelentek az ellenségként definiált csoportok, ld. a zsidóság elleni pogromok keleten, vagy az újnacionalizmus létrejöttével megerősödő antiszemitizmus.

A 21. században – a jobb és baloldali populizmuson belül – ugyanez a mechanizmus működik a politikai közösségeken belül. A gazdasági válság, a migráció stb. hatására a társadalom többsége fenyegetve érzi magát. A kisebbségbe kerüléstől való félelem arra ösztönöz egyes csoportokat, hogy többségi pozíciójukat a társadalomba bebetonozzák. A többségi tekintélyelvűség irányába való elmozdulás első lépéseként az államok a fenyegető „másik” tükrében határozzák meg magukat. Kelet-Közép-Európában a tekintélyelvűbb rendszerek felé való elmozdulás egyik sajátossága, hogy a többség korlátlan jogokat kap, többségi tekintélyelvű politikai narratívák jelennek meg. A több-

¹⁴ Intra and Extra – EU trade by Member State and by product group. Eurostat, é.n. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ext_lt_intratrd&lang=en (2021. 10. 07.)

¹⁵ Checkel, Jeffrey T. (2006): Constructivism and EU politics. In: Jørgensen, Knud Erik et al. (szerk.): *Handbook of European Union Politics*. Sage Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi, 66–67.

¹⁶ Anderson, Benedict (2006): *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

séget egy karizmatikus vezető testesíti meg, aki a „nemzet” nevében jár el. Az elit populista kritikája feltételezi, hogy a karizmatikus vezető a „valódi” népakarat kifejezésének monopóliumával rendelkezik.¹⁷

A 2014-es bálványosi beszéd a fenti elemekkel operál. A nemzetet, a nemzeti erőket megtestesítő vezető a nemzetközi környezet változását látva új alapokra helyezi az államot, új, a liberális értékektől jól megkülönböztethető normák alapján vázolja fel a nemzeti és a keresztény identitást. A változás oka az a fenyegetés, amelyet a nemzetközi liberális világrend jelent az országra nézve. Mindez nem az illiberális eszme mellett elköteleződve történt. Az illiberalizmus nem alkot elméleti keretet, nem egy eszme. A magyar miniszterelnök a nemzetközi események vizsgálatával – szinte vonakodva – jut arra a következtetésre, hogy a liberalizmus nem működik. Nem absztrakt, elméleti keretből kiindulva, hanem pragmatikusan, a világrendet értelmezve jut erre az empirikus megállapításra.

A beszédben, és a későbbi kormányzati narratívában sem kerül kidolgozásra, hogy mit ért a kormány illiberális társadalomszerveződés alatt, vagy hogy miként, milyen lépésekben lehet illiberális társadalmat létrehozni. A hangsúly a fenyegetettség van, amit a jelenlegi nemzetközi rend jelent a magyar államra. A fenyegetés minden esetben politikai, gazdasági és társadalmi természetű.

Az alapvető fenyegetést a magyarságra nézve – az illiberális narratívában – a wilsoni liberális nemzetközi rend adja. Az első világháború után az amerikai értelmiség és a külügyi döntéshozatal a nemzetközi internacionalizmus mellett köteleződött el, azaz hitte, hogy a nemzetközi problémák megoldásának egyetlen módja, ha az érintett államok multilaterális keretek között tárgyalják meg a felmerülő nemzetközi problémákat. A második világháború utáni intézményesedett világrendben a nemzetközi rend szabályait egy-egy intézmény képviselte, és az általa lefedett politika-területen a vonatkozó normák betartására ügyelt.

Az amerikai világrend az 1970-es évek elejétől, ahogy az USA folyamatosan veszített relatív világgazdasági pozíciójából, egyre jobban megkérdőjeleződött. A világgazdaság, majd -politika középpontja az 1990-es évektől fokozatosan a csendes- és indiai-óceáni térségbe helyeződött át. Kína erősödő hatalmi törekvései mellett az Egyesült Államok világhatalmi szerepe tovább relativálódott.

A liberális demokráciák egyik hajtóerejét a folyamatos, hosszú távú gazdasági növekedés adta. Kína több embert hozott ki a mélyszegénységből, mint bármely állam a világtörténelemben. Példa nélküli gazdasági növekedést élt át, miközben nem vált liberális demokráciává. A nyugati politikai gondolkodás a második világháború óta természetesnek tekinti, hogy a liberális demokráciák „legyőzik” az autokráciákat. Kína felemelkedése többek között legitimációs válságot teremtett. Az Egyesült Államok világhatalmi pozíciójának gyengülését a bálványosi beszéd a demokraciexport sikertelen stabilizációs törekvéseihez kötötte. Ebben az új rendben a magyar politika számára hatalmi pozíciójukból folyamatosan veszít liberális demokráciák melletti elköteleződés a magyar hatalmi pozíciók gyengüléséhez vezet.

A wilsoni liberális világrend már létrejöttékor olyan világrendet teremtett, amelybe a háborús vesztes Magyarország nehezen integrálódott. Az 1920-as büntetőbéke rendelkezései szerint az új állam etnikai és a területi határai nem estek egybe. Ennek két nagyobb következménye volt.

¹⁷ Mudde, Cas – Kaltwasser, Cristóbal Rovira (2012): *Populism in Europe and the Americas. Threat or Corrective for Democracy?* Cambridge University Press, Cambridge, 8.

Egyrészt a határon túl élő magyar kisebbség elvi és/vagy gyakorlati képviselője a magyar külpolitikai identitás részévé vált. A kisebbségvédelem, a kollektív jogok védelme, a határon túli magyarok képviselője a magyar külpolitika természetes törekvése lett. A második világháború utáni nemzetközi rend elsősorban az egyéni szabadságjogok védelmén nyugodott, a kollektív jogok Nyugat-Európa nagy részén rossz emlékeket váltottak ki. Az 1930-as években a náci Németország ürügyként használta a területi hódításaihoz a kisebbségvédelmet. A nyugati köztudatba a kisebbségi jogok biztosításának politikai narratívája a külpolitikai agresszióval és a háborúval fonódott össze. Az ENSZ alapokmánya nem véletlenül nem említi a kisebbségi jogok védelmét. Magyarországon a magyar antiliberális narratívának a kisebbségi jogok egész korán az egyik alapmotívumává váltak.

A másik következmény a polgári és az etnikai nacionalizmus szétválásztása. A wilsoni világrend a Felvilágosodás és a modernitás civilizációs narratíváján fejlődött, míg a határon túli magyarság védelmét felvállaló külpolitikai gondolkodás az etnikai nacionalizmus narratíváját vitte tovább, fokozatosan elkülönítve a polgári és etnikai közösségi normákat egymástól.

A nemzetközi rend változás kapcsán a magyar narratíva nem a hidegháború utáni nemzetközi rendben gondolkozik, hanem összhangban a 21. századi populista retorikával a gyarmatbirodalom utáni rendben. A nyugati világ számára a liberális demokrácia a szabadsággal és a jóléttel azonosítható, de a világ többi részén a tömegfogyasztói társadalom, a korrupció és a más államok belügyeibe való folyamatos beavatkozás, erős kondicionalitások kialakítása kötődik a demokrácia-export, illetve a volt gyarmattartói jelenlét révén a nyugati világhoz. Ebben az értelmezésben a második világháború után az amerikanizáció kezdődött el. A dekolonizáció nem ért véget, az illiberális narratíva ennek a küzdelemnek, a nemzetek az Egyesült Államok gazdasági, társadalmi politikai értékei alól való felszabadulása jött el.

A hidegháború után a nemzetközi gazdasági rendbe való bekapcsolódás tranzíciós válsággal járt együtt. A „világgazdaság mint a fenyegetés forrása” gondolat lassan integrálódott a magyar közbeszédbe, hiszen a hidegháború alatt a magyar társadalom számára a piacgazdaság a jóléttel volt egyenértékű. A piacgazdaságba történő integrálódás azonban óriási trauma volt a magyar társadalom számára. Az 1990-es évek után a magyar középosztály anyagi helyzete erősen megrendült, miközben a várankozás az automatikus felzárkózás volt. A várankozásoknak megfelelően a magyarok hitelt vettek fel, hogy a piacgazdaságra való gyors átállás reményében a fogyasztásukat növeljék. A jelzáloghiteleket devizában, leértékelt forintban kellett visszafizetni. A piacgazdaság a várankozásokkal ellentétben nem az azonnali szabadságot és jóléttel hozta el, hanem szegénységet teremtett. Az EU integrációs narratívája sem segített: Magyarország azért nem csatlakozhat, mert elmaradott.

A bálványosi beszéd erős hangsúlyt fektetett a 2008-as válságra, egyenlő súlyúvá téve azt az első és a második világháború, és a hidegháború végével. A 2008-as válsággal a világrend alakult át – mondta a magyar miniszterelnök –, a pénzügyi vállalatok gyarmatosították és mohó önérdéktől hajtva majdnem lerombolták a világgazdaságot.

A liberális társadalmi rend okozta fenyegetés végigkíséri a beszédet. A nemzet és az egyéni szabadságjogok szembeállítása, egymást kölcsönösen kizáró jellegük hangsúlyozása a 19. század végi német szociológus, Ferdinand Tönnies közösségfogalmaira emlékeztet. Tönnies a német társadalomról szólva különbséget tett a német *Gesellschaft* (társadalom) és *Gemeinschaft* (baráti, családi közösségek) között. Míg a társadalom hideg, személytelen kapcsolatrendszere elidegeníti az egyént, a közösségi lét személyes kapcsolataival valódi integrációs alapot adnak. Ugyanez a két közösségfogalom jelenik meg az Orbán-beszédben. A liberalizmus személytelen és elidegenedő indi-

vidualista és közösségi értékei erodálják a nemzet valódi közösségét. A liberális társadalmi rend személytelen automatizmusokat teremt, ezek biztosítják a társadalmi rendet. A nemzetközi politikában a hatalmi egyensúlyi rendszer, a gazdaságban a piaci mechanizmusok, az Európai Unióban a többségi és egyéb döntéshozatali rendszerek mögött nincs mandátummal rendelkező döntéshozó. A tömegtermelés fogyasztókra és termelőkre osztja a társadalmat, és megfosztja a közösségteremtés erkölcsi felelősségétől. A jogállamiság alapelve az orbáni – és a globális populista – olvasatban a hatalomgyakorlás ellen van. A jog nem a hatalom forrása, sokkal inkább a korlátja. A liberalizmust a magyar miniszterelnök a piaci logikával és a jogállamisággal tette egyenlővé a társadalomszerveződésben. A liberális társadalomban, mondta, nincs olyan mandátummal rendelkező politikus – egyetlen személy –, aki felelősséget visel a döntésért. Hideg automatizmusok működtetik a rendszert. Saját legitimitását a személytelen uniós kormányzási mechanizmussal helyezte szembe. A miniszterelnök olyan karizmatikus vezető, aki személyes felelősséget vállal a döntéseiért.¹⁸

A liberális társadalmi rend az orbáni narratívában értékekről szól, érdekekről nem. A bálványosi beszéd a közösségi értékek és a közösségi érdek fogalmát szembeállítja. A liberális társadalom nem képes a közösségi – a nemzeti – érdeket képviselni. A liberális társadalomszerveződés nem volt képes megvédeni a rendszerváltozás után a közösségi vagyont. A nemzeti vagyon szétfordása olyan probléma, amelyre a liberalizmus nem volt fogékony. A posztkommunizmus traumája érződik az orbáni retorikán: a liberális társadalom értette az egyéni jogok sérelmét, de nem értette a kollektív, közösségi jogok sérelmének problémáját. A nemzeti vagyon szétfordására válaszul az új tulajdonosok védelmére alakult át a jogrend. A jog nem védte meg a gyengéket, hanem a vagyonosoknak kedvezett.

A normatív államhatalom új, normavezérelt megteremtése a fenyegetésre épül. A nemzetközi, a világgazdasági és a társadalmi liberális rend Orbán víziójában léteben fenyegeti a magyar nemzetet, s ez a fenyegetettség teszi fogékonnyá a magyar társadalmat az illiberális narratívára. Trianon traumája, a területi és a lakosságbeli veszteségek, a nyelvi különállóság a szláv tengerben olyan magyar sajátosság, amely egyedivé teszi az orbáni antiliberalis narratívát. A magyar kormányzati kommunikáció egyik visszatérő motívuma a demográfia, önmagunk, a nemzet újrateemtése, nehogy kihaljunk, vagy eltöröljenek.

Az Európai Unió ugyanezt a fenyegetést képviseli. 2015 után az identitásfenyegetések közül az egyik leggyakoribb visszatérő elem az EU és a bevándorlás jelentette fenyegetés, illetve a kettő keveredése. A liberális nemzetközi rend – az Egyesült Államok és az Európai Unió külpolitikája, demokratikus értékegyenlősége okozta a menekültválságot. Irak, Afganisztán, Líbia lerohanása és államiségának szétzilálása, a hatalmi egyensúly destabilizálása miatt jelentek meg a magyar határokon azok a bevándorlók, akik otthonát a liberális demokráciák feldúlták. Magyarország saját nemzeti értékeit védi, mikor nem engedi be a menekülteket. Az orbáni retorikában a liberális multikulturalizmus a nemzethalál narratívájával jár együtt. Brüsszel azért bünteti Magyarországot, mert nem telepít be bevándorlókat. Ebben a narratívában a menekültválság a nemzethalál gondolatban értelmeződik.

Az orbáni illiberális narratíva a Felvilágosodás óta jelen lévő liberalizmusellenes narratívába ágyazódik. Rengeteg kész sablont találunk. Az antiliberalizmus elemei számos fenyegetést jelení-

¹⁸ A munkaalapú állam, *i.m.*

tenek meg: az illiberalizmus globalizációellenes, antikapalista, EU-ellenes, multikulturalizmus ellenes, melegellenes, romaellenes, bevándorlóellenes, Amerika-ellenes. Az Orbán beszéd az illiberális társadalomszerveződés akadályairól szólva világosan kidomborítja, ha meg tudjuk állítani a nyugati befolyást, visszakapjuk önmagunkat. Ugyanakkor nem akar elzárkózni a világpolitikától. A belső ellenség – a civil szervezetek és az Európai Unió társadalomszervező, gazdaságfejlesztő projektjei – erősítik a külföldi befolyást. Az általános értékbeli fenyegetések, a külső ellenség nevesítése után ez a két konkrét belső ellenséget határozott meg.

Lehet-e a külpolitika illiberális?

Az illiberális értékek mentén épülő nemzeti és keresztény államszerveződés tartalmi elemei erősen kötődnek az antiliberalis normákhoz. A normatív államhatalom hozza létre azt a narratívát és állam- és társadalomszerveződési gyakorlatot, amely új legitimációs alapot hoz létre önmagának. Az ellentétpárokra épülő egymást tagadó normák – liberális és nemzeti/keresztény – a liberális nemzetközi rend okozta fenyegetés tükrében nyernek értelmet. Sem a 2014-es programbeszédben, sem később nem látjuk, hogy az illiberális állam és társadalomszerveződés konkrét, részletes tartalmat nyert volna.

A nemzetközi politika illiberális eszmerendszere a tagadásra épül. A magyar narratíva hangsúlyosan elfordul az eszméktől, tapasztalati tények összességéként kezelve a politikát. A 2010 utáni külpolitika természete megváltozott. A globális (majd keleti és déli) nyitás, a nyugati szövetségeseinkkel – az Európai Unióval és az Egyesült Államokkal fokozódó konfrontatív kommunikáció – megváltoztatta a külpolitikai narratívát, és elmozdította a külpolitika hangsúlyait. A konfrontációval párhuzamosan az együttműködés továbbra is működik, Magyarország az Európai Unió tagjaként részt vesz a mindennapi ügyek intézésében, NATO-szövetségesként szerepet vállal a transzatlanti szervezet katonai feladataiban, csapatokat küld több, európai uniós misszióba. Ugyanakkor a migrációs válság és a jogállamiság leépítése kapcsán kibontakozó konfrontáció szűkítette a magyar mozgásteret. A külpolitikai cselekvésben csak egyes esetekben látjuk az új normákra alapozott, új identitásból fakadó lépéseket. A magyar kormány nem definiálta, hogy mit ért keresztény és nemzeti külpolitika alatt az egyes államokkal, intézményekkel való kapcsolatában. A hidegháború utáni magyar külpolitikai orientációt az Orbán-rezsim nem változtatta meg gyökeresen.

Mivel a nemzeti-keresztény identitás nem írta felül teljes egészében a külpolitikai cselekvést – a déli nyitás jórészt elhalt, a keleti nyitás nem koherens, és nem jelenik meg ugyanakkora súllyal, mint a 2010 előtti irány –, nem lehet jól elkülönülő illiberális külpolitikai gyakorlatról beszélni. Az illiberális eszmék a nemzetközi rendszer értelmezésében a kormány legitimációs alapját teremtik újra, a normatív hatalom elemeit erősítve a társadalomszervezést, és nem a külpolitikát újítják meg.

Felhasznált irodalom

A munkaalapú állam korszaka következik. *Miniszterelnöki Kabinetiroda*, 2014. 07. 26. http://2010-2015.miniszterelnok.hu/cikk/a_munkaalapu_allam_korszaka_kovetkezik (2021. 10. 06.)

Anderson, Benedict (2006): Elképzelt közösségek. *Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

Bíró-Nagy, András (2017): Illiberal Democracy in Hungary: The Social Background and Practical Steps of Building an Illiberal State. In: Morillas, Pol (szerk.): *Illiberal democracies in the EU: The Visegrad Group and the risk of disintegration*. Barcelona Centre for International Affairs (CIDOB), Barcelona, 31–44.

Bozóki András – Hegedűs Dániel (2017): A kívülről korlátozott hibrid rendszer. Az Orbán-rezsim a rendszertipológia tükrében. *Politikatudományi Szemle*, 26. évf. 2. sz. 7–32.

Buzogány, Aron (2017): Illiberal democracy in Hungary: authoritarian diffusion or domestic causation? *Democratization*, 24. évf. 7. sz. 1307–1325.

Checkel, Jeffrey T. (2006): Constructivism and EU politics. In: Jørgensen, Knud Erik *et al.* (szerk.): *Handbook of European Union Politics*. Sage Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi, 67–76.

Csaba, László (2021): Illiberal economic policies. In: Sajó, András – Uitz, Renáta – Holmes, Stephen (szerk.): *Routledge Handbook of Illiberalism*. Routledge, New York, 674–690.

Dahl, Robert A. (1998): *On Democracy*. Yale University Press, Connecticut.

Enyedi, Zsolt (2016): Paternalist populism and illiberal elitism in Central Europe. *Journal of Political Ideologies*, 21. évf. 1. sz. 9–25.

Intra and Extra – EU trade by Member State and by product group. *Eurostat*, é.n. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ext_lt_intratrd&lang=en (2021.10.07.)

Hettyey András (2021): The illusion of autonomy and new others: role conflict and Hungarian foreign policy after 2021. *Journal of International Relations and Development*, 24. évf. 3. sz. 5–39.

Holmes, Stephen – Krasztev, Ivan (évszám): *A fény kialszik. A liberális demokrácia válságáról*. Park Könyvkiadó, Budapest.

Kant, Immanuel (1985): *Az örök béke*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Körösényi András – Patkós Veronika (2015): Liberális és illiberális populizmus: Berlusconi és Orbán politikai vezetése. *Politikatudományi Szemle*, 24. évf. 2. sz. 29–54.

Magyar Bálint – Madlovics Bálint (2021): *A posztkommunista rendszerek anatómiája. Egy fogalmi keret*. Noran Libro Kiadó, Budapest.

Mudde, Cas – Kaltwasser, Cristóbal Rovira (2012): *Populism in Europe and the Americas. Threat or Corrective for Democracy?* Cambridge University Press, Cambridge

Pap, András László – Śledzińska-Simon, Anna (2019): The Rise of Illiberal Democracy and the Remedies of Multi-Level Constitutionalism. *Hungarian Journal of Legal Studies*, 60. évf. 1. sz. 65–85.

Pogátsa Zoltán (2016): *Magyarország politikai gazdaságtana. Az északi modell esélyei*. Osiris Kiadó, Budapest.

Scheiring Gábor (2020): *Egy demokrácia halála. Az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedése Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Snyder, Timothy (2017): *A zsarnokságról. Húsleves a 20. századból*. 21. Század Kiadó, Budapest.

Wilkin, Peter (2018): The Rise of 'Illiberal' Democracy: The Orbánization of Hungarian Political Culture. *Journal of World-Systems Research*, 24. évf. 1. sz. 5–42.

Zakaria, Fareed (1997): The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, 76. évf. 6. sz. 22–43.